

The Analysis of Recording and Description of a Verse from the Story of Forud

*Ali sabbaghi*¹

Received: 3/2/2021

Accepted: 15/5/2021

Abstract

Shahnameh is the most prominent epic work of Persian language and literature and one of the literary masterpieces of Iran and the world. Correction, description, critique and analysis of Shahnameh is one of the fields of study of Persian language and literature researchers. There have been many and valuable efforts in the field of correction of the Shahnameh text and its description. According to the Shahnameh researchers, the correction of the Shahnameh by Jalal Khaleghi Motlagh, along with the precise recording of other manuscripts in the footnote, is a complete and perfect correction in this field. In addition to this correction, Shahnameh's photographic prints, scholars' access to other corrections of the Shahnameh, as well as commentaries on the Shahnameh are very helpful in opening up some difficulties. In the light of the foregoing efforts of the Shahnameh researchers, in this study i will indicate the suggestion to record and to give a meaning of the verse from the story of Forud based on San. Joseph's version, which he did not have this verse at the time of correcting and describing the Shahnameh. The author will attempt to review the correctors and commentators opinion about the so called verse and also by referring to manuscripts text, in-text evidences of the Shahnameh, out-text

¹ Corresponding author, Associate professor of Persian language and literature, Department of Persian language and literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Arak University, Arak, Iran; ORCID ID: 0000-0002-4326-5426; Email: a-sabaghi@araku.ac.ir

evidences of contemporary and near-Shahnameh texts and the sequence of verses in the context of the story propose their suggestion based on manuscripts and consequently the meaning and sense of the verse with the help of recordings and obtained evidences.

Keywords: *Shahnameh, story of Forud, text correction, text description.*

Extended Abstract

1. Introduction

Shahnameh is the most prominent epic work of Persian language and literature and one of the literary masterpieces of Iran and the world and its correction, description, critique, and analysis has been one of the fields of study of literary researchers from the past to the present. In contemporary times, the researches done on Shahnameh are extensive and the realm of Shehadeh's research include text correction, description, selection and description of the text, comparative studies with literary works of other nations, and reading it based on new literary theories and Since the basis of any research, reading, critique, and interpretation of a text is access to the original text issued by the poet and writer, the difference between the versions in the recording of the text makes its correction more difficult, and this also interferes with the process of reading and understanding the text. In this article, the author intends to represent the recording and description of one of the verses of the Foorod story, which was the place of the dispute between the recording and the description of the researchers, using the version of Saint Joseph and other secondary sources.

At the end of the story of Foorod, when the Iranians are defeated, the Turanians inform the Piran Viseh; After hearing the news, he says:
It is better to burn despite being raw
Let's spend day by day (Ferdowsi, 2010 A, V 3: 101)

This verse has been recorded in several versions of the text of Shahnameh and various descriptions have been written on it. Questions that are raised in this research: 1- How is the verse recorded in the manuscript and printed versions of Shahnameh? 2- How is the interpretation of the verse in the descriptions of Shahnameh? 3- Based

on the manuscript of St. Joseph and the in-text and out-of-text evidence, what recording and explanation can be offered on this verse?

2. Literature Review

In the critical versions of the Shahnameh, in which the editors, in addition to their chosen recording, have also mentioned the descriptions of the apposition versions, the verse subject of this discourse has been recorded in several narrations; Most of the differences are in the recording of the first hemistich, and the second hemistich, the negative or positive recording of the verb was in the principle of the difference. The same difference in manuscripts has led to differences in recording in the printed texts of the Shahnameh and, consequently, to differences in the description and meaning of the verse. The ambiguity and discrepancy in the recording of the verse in the manuscripts and consequently in the printed texts of this verse has caused the commentators of Shahnameh to offer a meaning of the said verse following their reading. From all the recordings, reports, and descriptions of this verse, it can be concluded that the difference in interpretation and expression of meaning has occurred for several reasons: 1. Each editor has considered his/her recording as the original text. 2. Some commentators have considered this verse to be from Ferdowsi. 3. The commentators have not provided any in-text evidence from the Shahnameh for the meaning of the words "raw and semi-burning". 4. For the meanings provided, they have not provided any in-text evidence from the Shahnameh or evidence from other dictionaries or eloquent writers or speakers as out-of-text evidence.

3. Methodology

To answer the research questions, the researcher has first extracted the data required for the research by referring to the manuscript and printed versions of the Shahnameh and its various descriptions. After that, the obtained information has been compared and confronted, and finally, in a descriptive-analytical method, the opinions of the researchers have been explained and the recording and description of the verse have been proposed.

4. Results

One of the manuscripts of Shahnameh that can be used as a basis for correcting the text in recording the verse of the place of dispute is the version of St. Joseph, the photocopy of which is available to researchers and is the second or third ancient manuscript of Shahnameh in historical order. In many cases, referring to its recording can be a solution way for researchers. In the present study, by referring to this version, a verse of Shahnameh has been corrected and explained. According to this version, the verse recording is as follows: It is better to treat our burn with a cup of wine .Let's spend day by day

According to the before and after verses, this verse is the speech of the Piran Veiseh and based on the in-text evidence from Shahnameh and the out-of-text evidence from contemporary texts of Shahnameh and dictionaries, the description of the verse is as follows: The best thing to do is to get rid of grief with the wine/Let us spend the days happily one after another because now is the time for the victory and happiness of the Turanians.

References

1. Adib Toussi, mohammad Amin. (2009) A glossary of singles compound words and expressions in literary texts, Vol. 1, Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran – McGill.
2. Anvari, Hasan. (2003) Sokhan comprehensive dictionary persian to persian, Vol. 4, Tehran: Sokhan.
3. Aydenlo, Sajjad. (2014) Critique and correction of Shahnameh preface based on St. Joseph's Manuscript, Book of the Month of Literature, Vol. 17, No. 84, pp. 2-7.
4. Beihaqi, Abu al-Fadl Muhammad ibn Hussein. (1977) Tarikh Beihaqi, correction by Ali Akbar Fayyaz, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad Publications.
5. Al- Bondari, Fath ibn Ali. (1931) Shahnameh, Vol. 1, correction by Abd al-wahhab Azzam, Cairo: Dar al-Kotob al-Masriya.
6. Dehkhoda, Ali Akbar. (1998) Loghatname (Encyclopedic Dictionary), Chief Editors: Mohammad Mo'in And Ja'far Shahidi, Vol. 8 – 9, Tehran: Tehran University Publications.
7. Ferdowsi, Abolqasem. (1965) Shahname Ferdowsi, Vol. 4, by Rostam Aliyev and et al, Moscow: Knowledge Publishing Office East Branch of the Soviet Academy of Sciences.

8. Ferdowsi, Abolqasem.(1995) *Shahnameh from the manuscript of the Museum of Florence*, Vol. 5, by Azizollah Jowaini, Tehran: Tehran University Publications.
9. Ferdowsi, Abolqasem.(2000) *Ekhtiyarat Shahname (Selected poems from the Shahname)* by Ali ibn Ahmad, Mustafa Jeyhuni and Mohammad Fesharaki, Mashhad: Astan Quds Razavi Center of Khorasan Studies.
10. Ferdowsi, Abolqasem.(2000) *Shahname Ferdowsi*, Chief Editor Saeid Hamidian, Tehran: Qatreh Publishing.
11. Ferdowsi, Abolqasem.(2000) *Shahname Ferdowsi*, Vol. 0, by Mustafa Jeyhuni, Isfahan: Shahname pazhouhi.
12. Ferdowsi, Abolqasem.(2004) *Ancient Book: The Edition and Interpretation of Shahname Ferdowsi*, Vol. 4, by Mir Jalal al-Din Kazzazi, Tehran: Samt.
13. Ferdowsi, Abolqasem.(2008) *Shahname Ferdowsi*, Vol. 2, by Julius Mohl, Introduction by Mohammad Amin Riahi, Tehran: Sokhan.
14. Ferdowsi, Abolqasem.(2008) *Shahname Ferdowsi*, Vol. 2, by Fereydoun Junidi, Tehran: Balkh Publishing.
15. Ferdowsi, Abolqasem.(2008) *Shahnamma: facsimile edition of the manuscripts (the Oriental Library of Saint Joseph)*, editors Iraj Afshar, Mahmud Omidshah, Nader Mottalebi Kashani, Tehran: 'alaye publisher.
16. Ferdowsi, Abolqasem.(2010) *Shahname*, by Jalal Khaleghi Motlagh, Vol. 3, Tehran: Publications of the Great Islamic Encyclopedia Center.
17. Hassandoust, Moahmmad. (2014) *An Etymological dictionary of the Persian Language*, vol. 3, Tehran: The Academy of Persian Language and Literature, Asar Publications.
18. Khaleghi Motlagh, Jalal. (2009) *Review and evaluation of the Shahnameh of Saint Joseph*, Name Baharestan, Vol. 10, No. 15, pp. 193 – 210.
19. Khaleghi Motlagh, Jalal. (2010) *Notes on the shahnameh, The second and third parts*, Tehran: Publications of the Great Islamic Encyclopedia Center.
20. Khayyam, Omar ibn Ebrahim. (2006) *Nawruz name*, by Ali Hasouri. Tehran: Cheshmeh Publishing.
21. Manouchehri Damghani, Abu al-Najm Ahmad ibn Qus ibn Ahmad. (1991) *Diwan Manouchehri Damghani*, by Seyed Mohammad Dabirsiyaghi, Tehran: Zavar Publications.
22. Ravaqi, Ali. (2011) *Shahnameh Dictionary*, 2 Vol. Tehran: Institute for composing, translating and publishing works of art (MATN).
23. Roudaki, Jafar ibn Mohammad. (2003) *The Divan of Roudaki*, by Jafar She'ar, Tehran: Qatreh Publishing.
24. Wolf, Fritz. (1998) *Glossar zu Firdosis schahname*, Tehran: Asateer.

تحلیل ضبط و شرح بیتی از داستان فرود سیاوش

دکتر علی صباغی *

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۲/۲۵

چکیده

آنچه در جستار پیش رو در پرتو اهتمام شاهنامه‌پژوهان بیان خواهد شد، پیشنهاد ضبط و معنی بیتی از داستان فرود سیاوش بر اساس نسخه سن ژوزف است که هنگام تصحیح و شرح شاهنامه در دسترس پژوهشگران نبوده است. کوشش نگارنده بر آن است تا ضمن مرور نظر مصححان و شارحان درباره بیت مورد بحث به استناد متن نسخه‌های خطی و چاپی موجود، ضبط پیشنهادی بیت را عرضه کند و به کمک شواهد درون‌متنی از شاهنامه، شواهد برون‌متنی از متون معاصر و نزدیک به شاهنامه و نیز توالی ابیات در بافت داستان فرود، پیشنهاد خود را درباره معنا و مفهوم بیت به یاری ضبط و شواهد به دست آمده ارائه نماید.

کلیدواژه‌ها: بیتی از داستان فرود، تحلیل ابیات شاهنامه، داستان فرود سیاوش.

۱. مقدمه

کهن‌ترین نسخه خطی شاهنامه، دست‌نویس موزه فلورانس به تاریخ ۶۱۴ هجری است که پس از دو سده از تاریخ سرایش شاهنامه نوشته شده است. انبوه نسخه‌های خطی دیگر نیز از نظر تاریخی بر نسخه فلورانس تأخر دارد. از آنجا که پایه هر تحقیق، خواندن، نقد و تفسیر هر متن، دسترسی به متن اصیل و صادر شده از قلم شاعر و نویسنده است، اختلاف نسخه‌ها در ضبط متن، تصحیح آن را با دشواری بیشتری همراه می‌کند و این امر به نوبه خود در روند خواندن و فهم متن نیز اختلال ایجاد می‌کند.

شاهنامه برجسته‌ترین اثر حماسی زبان و ادبیات فارسی و یکی از شاهکارهای ادبی ایران و جهان است و تصحیح، شرح و نقد و تحلیل آن یکی از حوزه‌های مطالعاتی پژوهشگران ادبی از گذشته تا امروز بوده است. در روزگار معاصر، پژوهشهایی که درباره شاهنامه انجام شده، بسیار وسیع و پر دامنه است و قلمرو شاهنامه‌پژوهی از تصحیح متن، شرح، گزیده متن و شرح آن، بررسیهای تطبیقی با آثار ادبی دیگر ملل تا خواندن آن بر اساس نظریه‌های ادبی جدید و ... را در بر می‌گیرد. با وجود اهتمام بسیار پژوهشگران در تصحیح و شرح شاهنامه، که مأجور و مشکور است، گاهی نکاتی در متن و شرح مغفول مانده است یا پژوهشگران به استناد متن مصحح و استدلال خویش ضبطی را برگزیده و شرحی بر آن نگاشته‌اند. کشف و انتشار نسخه خطی جدید می‌تواند در روشن شدن برخی نکات مغفول یا مبهم راهگشا، و یا پیشنهادی جدید در آن زمینه‌ها در بر داشته باشد.

۱-۱ بیان مسأله

در فرجام داستان فرود سیاوخش، هنگامی که ایرانیان شکست خورده و از جنگ پای پس کشیده‌اند، خبر پس نشستن سپاه ایران به پیران و یسه می‌رسد. وی به رزمگاه می‌آید و از رفتن لشکر ایران و برجای ماندن غنیمت بی‌شمار آگاه می‌شود و پس از برداشت بهره خویش و بخش و بخش غنیمت جنگی میان تورانیان از رمز و راز نهان جهان در شگفتی می‌شود و می‌گوید: کار جهان چنین است که پیوسته بر یک حال و سان نیست و فراز و فرود دارد. شادی و تیمار گیتی گاه و بیگاه رخ می‌نماید:

که روزی فرازست و روزی نشیب	گهی شاد دارد گهی با نهیب
همان به که با خام یابیم سوز	همی بگذرانیم روزی به روز

(فردوسی، ۱۳۸۹ الف، ج ۳: ۱۰۱)

تحلیل ضبط و شرح بیتی از داستان فرود سیاوش

در ادامه سخن پیران، پیش از گسیل کردن پیکی به سوی افراسیاب برای دادن خبر پیروزی، بیتی آمده است که مصححان شاهنامه و گزارندگان آن در ضبط و شرح آن اختلاف نظر دارند. پیران می‌گوید در این جهان گرد گردان:

همان به که با خام یاییم سوز همی بگذرانیم روزی به روز

(فردوسی، ۱۳۸۹ الف، ج ۳: ۱۰۱)

زمینه این اختلاف آرا در گام نخست به چگونگی ضبط نسخه‌های خطی مربوط است و در گام دوم به چگونگی شرح و گزارش شارحان برمی‌گردد که این بیت را بیرون از بافت داستان و توالی ابیات در نظر گرفته‌اند. در این جستار ابتدا ضبط بیت بر اساس نسخه‌های خطی مورد استفاده شاهنامه‌پژوهان خواهد آمد؛ پس از آن ضبط مختار مصححان در شاهنامه‌های چاپی نشان داده خواهد شد؛ سپس گزارشی که شارحان شاهنامه از بیت مورد نظر داده‌اند ارائه خواهد شد و در نهایت ضبط پیشنهادی نگارنده بر اساس نسخه سن ژوزف و گزارش و شرح پیشنهادی بیت با توجه به بافت متن داستان و شواهد درون متنی و برون متنی بیان خواهد شد.

۲-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش

در شرح و تفسیر متون ادبی گذشته از جمله شاهنامه پس از اجماع محققان در اصالت متن، باید کوشید معنی و مفهوم متن را از بافت متن به کمک شواهد درون متنی و برون متنی دریافت. یکی از پژوهشگران بر این باور است که پس از انتشار تصحیح شاهنامه به همت جلال خالقی مطلق و نیز برخورداری از چاپهای پیشین همانند چاپ آکادمی علوم اتحاد شوروی (چاپ مسکو)، ژول مول و ... تصحیح دوباره شاهنامه ضرورتی ندارد و به جای آن می‌توان نکات تازه را به یاری مقابله نسخه‌های نویافته طرح کرد و به پژوهش پیشینیان افزود (آیدنلو، ۱۳۹۳: ۴). یکی از نسخ نویافته شاهنامه، نسخه کتابخانه شرقی، وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت به شماره ۴۳ NC است که تاریخ نوشتن آن حدود سال هفتصد هجری است. این نسخه از نظر اعتبار و ارزش نزدیک به نسخه فلورانس (۶۱۴ هـ.) و لندن (۶۷۵ هـ.) ارزیابی شده است (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۲۰۸) و به سبب کم بودن روایات و ابیات افزوده و افتاده از دو نسخه یاد شده معتبرتر است (همان: ۱۹۳) و به یاری ضبط‌های این نسخه خطی، پیشنهادهایی برای گشودن دشواریهای شاهنامه داده شده است.^۱ نگارنده در این جستار بر آن است تا ضبط و شرح

یکی از ابیات داستان فرود سیاوش را، که محل اختلاف ضبط و شرح پژوهشگران بوده است با استفاده از نسخه سن ژوزف و منابع جنبی دیگر بازنماید.

۳-۱ پیشینه بحث

در زمینه تصحیح متن داستان فرود سیاوش در اثنای تصحیح شاهنامه و شرح و گزارش آن داستان در ضمن شرح نویسی بر شاهنامه کوشش‌های ارزنده‌ای صورت گرفته است.^۲ در زمینه ضبط بیت موضوع این گفتار و گزارش مثبور و بیان معنا و مفهوم آن نیز مصححان، پژوهشگران و شاهنامه‌شناسان اظهار نظر کرده‌اند؛ از جمله: مصطفی سیفی کار جیحونی (۱۳۷۹) در جلد صفر شاهنامه بیت مورد نظر را با ضبط «نیم‌سوز و بگذرانیم» از زبان فردوسی دانسته و نوشته است انسانها خام یا نیمه‌کامل باید عمری را بگذرانند؛ چراکه بیش از آن برایشان قابل درک نیست. میر جلال‌الدین کزازی (۱۳۸۳) در جلد چهارم نامه باستان با ضبط «نیم‌سوز و نگذرانیم» در متن مصحح خویش نوشته است: فردوسی با خشم سروده است که آدمی نادان و دانا بهتر است روزی را به روز دیگر نرساند و هرچه زودتر از این جهان رخت بربندد. عزیز الله جوینی (۱۳۸۷) در جلد پنجم شاهنامه مصحح خود با ضبط «نیم‌سوز و نگذرانیم» در گزارش نثر و توضیح پانوشتی این بیت آورده است: اکنون که ما [تورانیان] پیروز شده‌ایم باید همواره خود را از هر سو نیرومند گردانیم نه که خام و نیم‌سوز بمانیم. جلال خالقی مطلق (۱۳۸۹) در جلد دهم تصحیح و شرح شاهنامه با ضبط «یایم سوز و بگذرانیم» در متن و گزارشی متفاوت از ضبط درباره بیت چنین آورده است که همان بهتر که مردمان با آنچه جهان می‌دهد، گاهی ناکام (خام) و گاهی کم‌کام (نیم‌سوز) بسازند و زندگی را بدین‌گونه از این روز به آن روز بگذرانند. با وجود ضبط‌ها و گزارشهایی که درباره بیت موضوع گفتار نشر شده است از یک‌سو به دلیل در دسترس نبودن نسخه سن ژوزف هنگام تصحیح متن شاهنامه و از سوی دیگر به علت اهمیت این نسخه از نظر قدمت متن و ضبط آن، نگارنده کوشیده است بر اساس نسخه سن ژوزف یکی از ضبط‌ها و در پی آن ضبط، معانی محتمل این بیت را به کمک شواهد درون‌متنی، شواهد برون‌متنی و توالی ابیات داستان روشن سازد؛ از این‌رو ابتدا ضبط بیت، پس از آن مرور گزارش بیت در چاپ و شرح شاهنامه را آورده و سپس پیشنهاد خود را درباره کیفیت ضبط و شرح

بیت ارائه کرده است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱ ضبط بیت

در نسخه‌های چاپ انتقادی شاهنامه، که مصححان در کنار ضبط مختار خود، شرح نسخه‌بدلها را نیز یادآور شده‌اند، بیت موضوع این گفتار به چند روایت ثبت شده است. بیشتر تفاوتها در ضبط مصرع نخست، و در مصرع دوم ضبط فعل به صورت منفی یا مثبت اصل اختلاف بوده است. در زیر با رعایت ترتیب تاریخی نسخه‌ها، ثبت هفده نسخه ارائه شده است:

ضبط بیت در نسخ خطی	مصرع نخست	مصرع دوم
علی بن احمد (۴۷۴)	همان به که هر خام یا نیم‌سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
فلورانس (۶۱۴)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌نگذرانیم روزی به روز
سن ژوزف (سده ۷)	همان به که با جام رانیم سوز	همی‌بگذرانیم روزی بروز
لندن (۶۷۵)	همان به که با جام ما نیم روز	همی گگذرانیم روزی به روز
طوقاپوسرای ۱ (۷۳۱)	همان به که یاییم با سور و جنگ	همی گگذرانیم روزی به تنگ
لنینگراد (۷۳۳)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
قاهره ۱ (۷۴۱)	همان به که جامی بنوشیم روز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
قاهره ۲ (۷۹۶)	همان به که با جام باشیم و روز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
لیدن (۸۴۰)	همان به که با جام باشیم و رود	همی‌بگذرانیم روزی برود
لندن ۳ (۸۴۱)	همان به که ما جام ما نیم و سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
پاریس (۸۴۴)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
واتیکان (۸۴۸)	همان به که با جام گیتی‌فروز	همی گگذرانیم روزی به روز
لنینگراد ۲ (۸۴۹)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
اکسفورد (۸۵۲)	همان به که با جام باشیم و رود	همی‌بگذرانیم روزی برود
لندن ۲ (۸۹۱)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
برلین (۸۹۴)	همان به که با جام گیتی‌فروز	همی‌بگذرانیم روزی به روز
طوقاپوسرای ۲ (۹۰۳)	همان به که با خام یاییم سوز	همی‌بگذرانیم روزی به روز

همین اختلاف در ضبط نسخه‌های خطی به تفاوت ضبط در متنهای چاپی شاهنامه و در پی آن به تفاوت در شرح و معنای بیت نیز دامن زده که برای نمونه ضبط بیت در هفت

هفت چاپ شناخته شده و مشهور از شاهنامه به شرح زیر است:

چاپ	مصرع نخست	مصرع دوم
مسکو	همان به که با جام مانیم روز	همی بگذرانیم روزی بروز (فردوسی، ۱۹۶۵، ج ۴: ۱۱۳)
جیحونی	همان به که ما خام یا نیم‌سوز	همی بگذرانیم روزی به روز (فردوسی، ۱۳۷۹، ج ۰: ۵۹۴)
جنیدی	همان به که با جام مانیم روز	همی بگذرانیم روزی بروز (فردوسی، ۱۳۸۵، ج ۲: ۳۱۱)
کزازی	همان به که ما، خام یا نیم‌سوز	همی بگذرانیم روزی به روز (فردوسی، ۱۳۸۳، ج ۴: ۷۶)
مول	همان به که با جام گیتی‌فروز	همی بگذرانیم روزی بروز (فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۶۷۳)
جوینی	همان به که با خام یا نیم‌سوز	همی بگذرانیم روزی بروز (فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۵: ۶۸۳)
خالقی مطلق	همان به که با خام یابیم سوز	همی بگذرانیم روزی به روز (فردوسی، ۱۳۸۹، الف، ج ۳: ۱۰۱)

آنچه از اختلاف ضبط به دست می‌آید چنین است که در مصراع اول بسامد ضبط واژه‌ها در مصرع نخست هفده نسخه بررسی شده به ترتیب عبارت است از: «همان - ۱۷»، «به - ۱۷»، «که - ۱۷»، «با - ۱۳»، «ما - ۱»، «هر - ۱»، «یابیم - ۱»، «جامی - ۱»، «جام - ۹»، «خام - ۷»، «یابیم - ۱»، «یابیم - ۶»، «مانیم - ۲»، «باشیم - ۳»، «بنوشیم - ۱»، «رانیم - ۱»، «گیتی‌فروز - ۲»، «با سوز - ۱»، «یا - ۱» و «سوز - ۸»، «روز - ۳»، «فروز - ۲»، «روز - ۲»، «جنگ - ۱»، «نیم‌سوز - ۱». سه واژه نخست مصرع اول در همه نسخه‌ها یکسان ضبط شده است و دیگر واژه‌ها در نسخه‌ها ضبط مختلف و گاه ساده شده دارد. گفتنی است نسخه‌هایی که در قافیه مصرع نخست کلمه «روز» را دارد (در ۳ نسخه)، نمی‌تواند ضبط درستی تلقی شود؛ چراکه در این صورت کل بیت به دلیل تکرار واژه روز در هر دو مصرع، قافیه نخواهد داشت.^۳ در برخی نسخه‌ها (در ۵ نسخه) برای رفع اشکال خواندن و قافیه در بیت یاد شده، واژه پایانی مصراع اول به «فروز، رود و جنگ» تغییر داده، و قافیه مصرع دوم متناسب با ضبط پایان مصراع نخست به واژه‌های «بروز، برود و تنگ» تغییر داده شده

است. در نه نسخه از جمله قدیمترین نسخه‌ها مانند اختیارات شاهنامه، فلورانس و سن ژوزف واژه «سوز» در مصرع نخست ضبط شده که در تصحیح‌های متکی به اقدم نسخ همین واژه در متن حفظ شده است؛ اما اختلاف در ضبط کلمه‌های قبل از قافیه به تفاوت در خواندن و تفسیر بیت دامن زده است.

اختلاف در ضبط واژه در مصرع دوم در ضبط فعل « بگذارنیم / بگذرانیم / نگذرانیم » به دلیل نقطه نداشتن حرف نخست رخ داده است که به یاری بافت متن، تعیین گوینده بیت و ارتباط طولی ابیات داستان می‌توان ضبط « بگذارانیم » را مرجح دانست که همین ضبط در سیزده نسخه خطی و چهار نسخه چاپی در متن قرار داده شده است. در نهایت ضبط پیشنهادی بیت بر اساس نسخه سن ژوزف چنین خواهد بود:

همان به که با جام رانیم سوز همی‌بگذرانیم روزی به روز
با مقابله نسخه‌های خطی و چاپی واژه «رانیم» به صورتهای «مانیم، باشیم، نوشیم، یابیم، یا نیم» ضبط شده است که به نظر می‌رسد رانیم (ضبط نسخه سن ژوزف) با توجه به بافت متن، گزارش بیت و شواهد درون‌متنی و برون‌متنی ترجیح دارد.

۲-۲ گزارش منثور و شرح بیت

ابهام و اختلافی که در ضبط بیت در نسخه‌های خطی و در پی آن در متنهای چاپی این بیت نمود یافته سبب شده است شارحان شاهنامه متناسب با خواندن خویش، معنایی از بیت یاد شده ارائه کنند؛ از جمله:

سیفی‌کار جیحونی معتقد است:

با بی‌دقتی کاتبان و توجه نداشتن مصححان، بیت عمیق و فلسفی فردوسی تا سطحی دون نزول کرده است. در نظر فردوسی انسانها کامل نیستند و به «خام» یا «اندکی پخته» تقسیم می‌شوند؛ می‌گویند که بهتر است ما انسانهایی که یا خام یا دست بالا نیمه‌کامل و نیمه‌سوخته راه تکامل اندیشه انسانی هستیم تنها عمری را بگذرانیم که بیش از این برای ما قابل درک نیست (فردوسی، ۱۳۷۹، ج ۰: ۲۱۶).

حال اگر «خام» به شراب خام تعبیر شود یا بدتر از آن به «جام» بدل شود، سخن از آسمان به زمین می‌آید.

جنیدی در پانویس افزوده است: «این سخن را پیران گفته است یا افزاینده؟ با جام

مانیم روز، چه باشد؟» وی ضمن بیان اختلاف ضبطها در نهایت می‌نویسد: «هیچ یک را گزارش درست نیست!» (فردوسی، ۱۳۸۵: ج ۲: ۳۱۱).

کزازی در گزارش بیت آورده است:

خام را کنایه‌ای ایما می‌توان دانست از نارسیده و نادان و برنا و نیم‌سوز را از رسیده و دانا و «دو موی». استاد، خشمگین و تافته از رفتارهای بیهوده و ناساز جهان بر آن رفته است که آدمی، چه در آغاز زندگی باشد و چه در نزدیکیهای فرجام آن، بهتر است که روزی را به روز دیگر نرساند و هر چه زودتر از این جهان خام‌کار پخته‌سوز رخت بربندد. شگفتی در کاربرد «خام» و «نیم‌سوز» مایه آشفته‌گی بسیار در برنوشته‌ها شده است (فردوسی، ۱۳۸۳، ج ۴: ۴۵۰).

جوینی در گزارش نثر و توضیح پانوشتی این بیت آورده است: «اکنون که ما پیروز شده‌ایم باید همواره خود را از هر سو نیرومند گردانیم نه که خام و نیم‌سوز بمانیم» (فردوسی، ۱۳۸۷، ج ۵: ۷۲). پیران گوید: «اکنون که ما پیروز شده‌ایم پس باید همواره خود را از هر جهت نیرومند کنیم؛ نه خام و نه نیم‌سوز باقی بمانیم» (همان: ۶۸۳).

خالقی مطلق بر این باور است که بهتر است بیت را چنین معنی کرد:

جهان روزی فرازست و روزی نشیب و مردمان همیشه و کامل به کام دل نمی‌رسند؛ پس همان به که با آنچه جهان می‌دهد، گاهی ناکام (خام) و گاهی کم‌کام (نیم‌سوز) ساخت و زندگی را بدین‌گونه از این روز به آن روز گذراند (۱۳۸۹، ج ۱۰: ۳۱).

البنداری ابیات این بخش را به صورت کلی و مفهومی به عربی گزارش کرده و محتوای بیت محل بحث را اصلاً در متن خود نگنجانده است: «وَعَلَّمَ بَیْرَانَ بَانَصْرَافَهُمْ وَ عَوْدَهُمَ اِلَى بِلَادِهِمْ فَجَاءَ اِلَى مُعَسَّكَرِهِمْ فَرَأَى خَيْمًا مَضْرُوبَةً وَ اَمْوَالًا مَوْفُورَةً وَ خَزَائِنَ مَتْرُوكَةً فَفَرَّقَهَا عَلَى عَسَاكِرِهِ وَ نَفَذَ فَارِسًا اِلَى اَفْرَاسِيَابَ يُبَشِّرُهُ بِمَا تَيَسَّرَ لَهُ مِنَ الْفَتْحِ» (۱۳۵۰ق، ج ۱: ۲۱۴). پیران از رویگرداندن ایرانیان و بازگشتشان به ایران خبر یافت؛ به لشکرگاه آمد؛ چادرهای برافراشته، اموال و خزاین انبوه رها کرده ایرانیان را دید. پیران همه را میان لشکریان خود تقسیم کرد و سواری به نزد افراسیاب فرستاد و از آن پیروزی که نصیبش شده بود به وی آگاهی داد.

بررسی گزارشها و شرحهای بیت نشان می‌دهد که سیفی‌کار جیحونی و کزازی بیت را از زبان فردوسی خطاب به مخاطب فرضی و عام متن، انگاشته و آن را با دو تعبیر و

برداشت متناقض، بیتی عمیق و حکمی دانسته‌اند. سیفی کار جیحونی معتقد است ما انسانهای ناقص و نیمه‌کامل باید تنها عمری را سپری کنیم و بس. کزازی بر این باور است انسانها - نادان و دانا یا جوان و تجربه اندوخته - باید هر چه زودتر از سرای هستی کوچ کنند و عمر خود را به روزمرگی نگذرانند. در گزارش جوینی حرف «با» در متن چاپی به «ما» در گزارش بیت تغییر داده شده و واژه‌های «خام و نیم‌سوز» هم شرح و تفسیر نشده و در نتیجه با گزارش منشور ایشان، ابهام بیت همچنان بر جای مانده است. گزارش و تفسیر خالقی مطلق با ضبط متن در چاپ ایشان کاملاً متفاوت و مغایر است؛ در متن چاپی فعل «یابیم» (فردوسی، ۱۳۸۹ الف، ج ۳: ۱۰۱) آمده و در معنای بیت «یا، نیم‌سوز» مبنای شرح و گزارش قرار گرفته است.

از مجموع ضبط‌ها، گزارشها و شرحهای بیت موضوع این جستار، می‌توان چنین نتیجه گرفت که اختلاف در برداشت و بیان معنی به چند دلیل رخ داده است:

نخست. هر مصححی ضبط مختار خود را اصل متن قلمداد کرده و گاهی دلیل انتخاب این ضبط را مطابق با ضوابط تصحیح متن روشن نکرده‌است؛ به عبارت دیگر مخاطب با وجود اذعان مصححان بر اختلاف و پریشانی در نسخه‌های خطی در ضبط این بیت، دلیل مصحح برای ضبط مختار را نمی‌داند.

دوم. گاهی گزارنده متن، این بیت را از دیگر ابیات در محور عمودی ابیات داستان، جدا کرده و از زبان فردوسی انگاشته‌است و دلیلی بر اینکه چرا این بیت همانند ابیات پیش و پس از آن از گفتار پیران ویسه نباشد ارائه نشده است.

سوم. شارحان برای معنی واژه‌های «خام و نیم‌سوز» شواهدی درون‌متنی از شاهنامه ارائه نکرده‌اند بویژه برای واژه «نیم‌سوز». بررسی نگارنده نشان می‌دهد «نیم‌سوز» تنها در این بیت شاهنامه به کار رفته است (ولف، ۱۳۷۷: ۸۳۵) و در متن و فرهنگهای شاهنامه ترکیب «نیم‌سُخت» به معنای قاموسی کلمه - نیم‌سوز و نیم‌سوخته - یک بار در ترکیب وصفی «هیزم نیم‌سُخت» به کار رفته است (رواقی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۲۱۵۲).

چو شد کشته دیگی ترینه بیخت برد آتش و هیزم نیم‌سخت

چهارم. گزارشگران بیت برای تعبیر و تفاسیر مدنظر خویش از تعبیر «نیم‌سوز» در معانی انسان نیمه کامل، رسیده و دو موی، کم کام و ... شواهدی درون‌متنی از شاهنامه و نیز شواهدی از فرهنگها یا سخنوران دیگر به‌عنوان شواهد برون‌متنی نیاورده‌اند.

با توجه به پریشانی ضبط متن و برداشت معنی از بیت یاد شده، نگارنده بر این باور است که یکی از نسخه‌های اقدم شاهنامه (نسخه کتابخانه دانشگاه سن ژوزف که در اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری قمری کتابت شده است) می‌تواند ضبط بیت را روشن سازد یا دست کم یکی از خوانش‌های استوار متن باشد؛ هم‌چنین با پذیرش این ضبط، گزارش بیت به یاری بافت متن داستان (گوینده این ابیات پیران ویسه است) و شواهد درون‌متنی و برون‌متنی معلوم و مشخص می‌شود. در نسخه یاد شده در ورق b ۱۱۵ روایت داستان چنین است:

چو برگشتن سرکشان شد درست	سپهبد روان را ز غمها بشت
بیامد به شبگیر خود با سپاه	همی گشت بر گرد آن رزمگاه
همه کوه و دشت و بیابان و غار	سرآورده و خیمه بد بی‌شمار
بلشکر ببخشید و خود برگرفت	ز کار جهان مانده اندر شگفت
که روزی فرازست و روزی نشیب	گهی شاذ دارد گهی با نهیب
همان به که با جام رانیم سوز	همی بگذرانیم روزی بروز
بذات آگهی نزد افراسیاب	هیونی برافکند هنگام خواب
سپهبد بذات آگهی شاذ شد	ز تیمار و از درد آزاد شد

(فردوسی، ۱۳۸۹: ب: ۲۴۸)

گفتنی است در ابیات پیشین این بخش، پیران ویسه - سردار تورانی سپاه افراسیاب - به میدان نبرد می‌آید که ایرانیان آن را ترک کرده، و به سوی ایران بازگشته‌اند و پس از پخش غنائم جنگی میان سپاهیان و برداشتن بهره خویش، شگفت زده از کار گیتی است؛ چراکه اوست که بارها فراز و فرود جنگ با ایرانیان را دیده و گاهی طعم شکست چشیده و گاه شاهد پیروزی نوشیده است؛ از این رو به نظر می‌رسد بیت مورد بحث گفتار پیران ویسه است. وی هنگام پیروزی بر این باور رفته است که «در این هنگام که روز تورانیان در فراز است و گاه شادمانی ایشان، بهتر این است که با جام باده، درد و تیمار جنگ و کشتار را از خود دور کرده برانیم و روزها را به شادی و شادخواری بگذرانیم.» شارحانی که گوینده بیت را فردوسی انگاشته‌اند در کنار ضبط بیت، تعبیری بدون شاهد مثال برای «خام» و «نیم‌سوز» قائل شده‌اند بویژه برای واژه نیم‌سوز به معنی «کم‌کام»، «رسیده، دانا و دو موی» و ...؛ حال اینکه گوینده ابیات پیش و پس از بیت موضوع جستار، پیران ویسه است و گفتن چنین سخنی از پیران دور و ناروا

نیست.

آنچه گمان نگارنده را درباره این بیت به صواب نزدیک کرده دلایل زیر است:

۱. ضبط نسخه سن ژوزف (اواخر سده هفتم یا اوایل سده هشتم هجری) دومین یا سومین نسخه کهن شاهنامه است که ضبط بیتهای این بخش بر اساس آن پیشتر نقل شد. شوربختانه این نسخه در زمان تصحیح متن شاهنامه در دسترس مصححان نبوده است.

۲. «راندن سوز و تیمار با جام / خام» به معنی شاد داشتن دل به می و شستن اندوه و اندیشه با می در شاهنامه شواهد بسیاری دارد که می توان به عنوان شواهد درون متنی بدانها استناد کرد؛ از جمله:

بدین شادمانی کنون می خوریم به می جان اندوه را بشکریم
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج ۱: ۲۷۴)
چو بسیار شد گفت‌ها می خوریم به می جان اندیشه را بشکریم
(همان، ج ۵: ۳۴۹)

۳. «راندن درد و غم با جام / خام» به معنی شاد داشتن دل به می و بیرون راندن اندوه با باده در متون ادب فارسی بویژه خمیره‌ها کاربرد فراوان دارد که می تواند به عنوان شواهد برون متنی مورد استناد قرار گیرد؛ به عنوان مثال:

وانک به شادی یکی قدح بخورد زوی رنج نبیند از آن فراز و نه احزان
انده ده ساله را به طنجه براند شادی نو را ز ری بیارد و عمان
(رودکی، ۱۳۸۲: ۳۴)

و آنچه گفته‌اند که غمناکان را شراب باید خورد تا تفت غم بنشانند بزرگ غلطی است؛ بلی در حال بنشانند و کمتر گردانند؛ اما چون شراب دریافت و بختند خماری منکر آرد که بیدار شوند و دو سه روز بدارد (بیهقی، ۱۳۵۶: ۴۶).

ای باده فدای تو همه جان و تن من کز بیخ بکندی ز دل من حزن من
(منوچهری، ۱۳۷۰: ۷۸)

هیچ چیز در تن مردم نافعتر از شراب نیست خاصه شراب انگوری تلخ و صافی و خاصیتش آن است که غم را ببرد و دل را خرم کند و تن را فربه کند و ... بزرگان شراب را صابون الهم خوانده‌اند و گروهی مفرح الغم ... (خیام، ۱۳۸۵: ۸۳ و ۸۴).

۴. به نظر می‌رسد شارحان اصرار دارند با برداشت مفهوم و معنای حکمی از این بیت، آن را سخن استاد توس قلمداد کنند؛ این در حالی است که اگر محور طولی

داستان، ارتباط معنایی و روایی ابیات داستان را در نظر بگیریم، ابیات پیش و پس از بیت مورد نظر، سخن پیران ویسه است و اینکه پیران به دلیل عقب نشستن و شکست سپاه ایران و پیروزی تورانیان به بزم و خوشباشی دعوت کرده باشد و در ادامه خبر پیروزی را به افراسیاب بفرستد، شگفت و بعید نیست و از این رو اصرار بر اینکه این بیت سخن حکیمانه فردوسی است، پایه استواری ندارد.

۵. واژه «راندن»، که متعدی «رفتن» و مخفف «رواندن یا روانیدن» است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل «راندن») در فرهنگهای فارسی به چند معنی به کار رفته است (انوری، ۱۳۸۲، ج ۴: ذیل «راندن») که از میان معانی نوشته شده در فرهنگها معنی «طرده کردن، دور داشتن از نزد خود و بیرون کردن» با متن فعلی متناسب است.^۴

۶. واژه «سوز»، که یکی از معانی آن «اندوه، درد و رنج» است در سانسکریت *śoka* است و مصدر آن «سوختن *Swys*» در سغدی به معنی ناراحت شدن (حسن دوست، ۱۳۹۳، ج ۳: ۱۷۷۵) است. کاربرد ادبی این واژه در زبان فارسی به معنای یاد شده بسیار است (ادیب طوسی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۳۸۶) و در شاهنامه «سوزش» به معنی درد و غم و رنج به کار رفته است (رواقی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۱۵۶۹).

۷. بیشتر نسخه‌ها در متن «جام» را ضبط کرده‌اند (۹ نسخه) که معنای روشنی دارد^۵ و اگر مطابق برخی نسخه‌ها (۷ نسخه) «خام» را مبنا قرار دهیم، باز هم «خام به معنای شراب جوشانده نشده»^۶ در مقابل «می پخته» در این بیت قابل پذیرفتن است و در شاهنامه چنین کاربردی دارد؛ از جمله:

دو روز و دو شب باده خام خورد بر ماهرویش دل آرام کرد
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج ۵: ۲۹۵)
بفرمود مهر که جام آورید به جای می پخته، خام آورید
(همان: ۳۵۸)

بر اساس آنچه بیان شد، چنین به نظر می‌رسد که گوینده بیت مورد بحث پیران ویسه است. در توالی ابیات و روایت داستان، نهاد بیت‌های قبل و بعد از بیت مورد نظر، پیران ویسه است؛ یعنی آن کس که از کار جهان در شگفتی مانده و هیونی به نزد افراسیاب روانه کرده، پیران ویسه است و بدون گسست روایی و در نظر داشتن انسجام محور عمودی ابیات داستان، گوینده بیت مورد نظر نیز پیران و مخاطب آن سپاهیان تورانی

است؛ یعنی پیران می‌گوید: من و سپاهیان تورانی - ما - سوز و تیمار را با جام برانیم و روزها را یکی پس از دیگری بگذرانیم:

ز کار جهان مانده اندر شگفت	بلشکر ببخشید و خود برگرفت
گهی شاذ دارد گهی با نهیب	که روزی فرازست و روزی نشیب
همی <u>بگذرانیم</u> روزی بروز	همان به که با جام <u>رانیم</u> سوز
هیونی برافکند هنگام خواب	بذان آگهی نزد افراسیاب
ز تیمار و از درد آزاد شد	سپهبد بذان آگهی شاذ شد

(فردوسی، ۱۳۸۹: ب: ۲۴۸)

نظر شارحان درباره این بیت، که آن را سخن سراینده شاهنامه دانسته، و نیز معنایی که از آن به دست داده‌اند بر بنیاد شواهد درون متنی از شاهنامه و دلایل برون متنی از متون معاصر شاهنامه نیست بویژه معنای ترکیب «نیم‌سوز» به معنای انسان نیمه سوخته، نیمه کامل و دو موی و ... برداشتی استحسانی و فردی است. از سوی دیگر با توجه به ضبط پریشان بیت مورد بحث در نسخ خطی و متنهای چاپی شاهنامه از یک سو و در پی آن اختلاف نظر شارحان در گزارش و معنای بیت از سوی دیگر، نگارنده بر این باور است که اساس قرار دادن نسخه سن ژوزف در تصحیح این بیت به صورت:

همان به که با جام رانیم سوز همی بگذرانیم روزی بروز
(فردوسی، ۱۳۸۹: ب: ۲۴۸)

۹۱ ابهام ضبط بیت را برطرف می‌سازد و این ضبط و معنای روشن آن با سیاق متن همسو است. هم چنین با در نظر گرفتن این ضبط و بافت متن داستان به یاری دلایل و شواهد یک تا هفت، که پیشتر بدان اشاره شد، می‌توان معنای بیت را این گونه به دست داد: پیران ویسه خطاب به سپاهیان توران می‌گوید: اکنون که ایرانیان شکست خورده و پس نشسته‌اند، بخت تورانیان در این نبرد بلند بوده و کام یافته‌اند؛ پس بهتر این است که با باده‌خواری، رنج و اندوه از خود دور داریم و روزها را به خوشی و نوش‌خواری بگذرانیم.

۳. نتیجه‌گیری

شاهنامه تصحیح خالقی مطلق به همراه یادداشتهای وی آخرین و به‌روزترین مصحح شاهنامه است. در کنار آن کار بزرگ، متون چاپی و شروح دیگر پژوهشگران نیز بسیاری

از ابهامهای متن و دشواریهای معنای شاهنامه را روشن ساخته است. نسخه سن ژوزف، که چاپ عکسی آن در اختیار محققان است از نظر ترتیب تاریخی دومین یا سومین نسخه خطی کهن شاهنامه است که مراجعه به ضبط آن در موارد بسیاری می‌تواند راهگشای پژوهشگران باشد؛ اما در زمان تصحیح و شرح شاهنامه در اختیار پژوهشگران نبوده است. در این جستار نگارنده با مراجعه به این نسخه از نظر ضبط متن و منابع دیگر برای شرح و تفسیر یکی از ابیات داستان فرود، ضبط و شرح بیت زیر را پیشنهاد کرده است:

همان به که با جام رانیم سوز همی‌بگذرانیم روزی به روز
بیت سخن پیران ویسه در پی عقب نشینی ایرانیان و پیروزی سپاه توران است؛ با این مفهوم: اکنون بهترین کار این است که با باده غم و تیمار را از خود برانیم و دور کنیم و روزها را یکی پس از دیگری به خوشی بگذرانیم؛ چراکه اکنون روزگار تورانیان در فراز، و گاه شادی ایشان است.

پی‌نوشتها

۱. برای نمونه بنگرید به مقالات: آیدنلو، سجاد، «نکته‌هایی از شاهنامه سن ژوزف / نقد و معرفی» نامه بهارستان، س یازدهم، ش ۱۷، بهار و تابستان ۱۳۸۹، ص ۲۶۷ تا ۲۷۸؛ «تخشان؛ تصحیح واژه‌ای تصحیف شده در شاهنامه»، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه فرهنگستان)، ش ۷، دی ۱۳۹۲، ص ۱۳۶۸ تا ۱۶۱ و «پیشنهادی برای تصحیح ضبط دو واژه در شاهنامه: آوردگان نر آهو، تخشش کارزار»، جستارهای ادبی، ش ۱۸۶، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱ تا ۱۶.
۲. برای آگاهی بیشتر بنگرید به: افشار، ایرج، کتابشناسی فردوسی و شاهنامه: از آغاز نوشته‌های پژوهشی تا سال ۱۳۸۵ (تهران: میراث مکتوب، ۱۳۹۰).
۳. همین ضبط خطا (اشکال در قافیه بیت به دلیل تکرار «روز» در هر دو مصرع) در مدخل «روزی به روز گذراندن» به معنای عمر را سپری کردن و زندگانی را گذراندن در فرهنگ شاهنامه نیز آمده است (رواقی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۱۳۱۳).
۴. واژه «راندن» در شاهنامه دارای دوازده معنی به همراه شواهد ابیات است؛ بنگرید به: رواقی، علی، فرهنگ شاهنامه، ج ۲ (تهران: مؤسسه تألیف و ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۰)، ص ۱۲۰۳ - ۱۲۰۲.
۵. درباره دیگر معانی واژه «جام» در شاهنامه از جمله مطلق ظرف، جام جهان‌نما و ابزار آمادگی و اعلام حرکت سپاه و ... بنگرید به: رواقی، علی، فرهنگ شاهنامه، ج ۱ (تهران: مؤسسه تألیف و ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۰)، ص ۷۱۳ و ۷۱۴.

تحلیل ضبط و شرح بیتی از داستان فرود سیاوش

۶. درباره دیگر معانی واژه «خام» در شاهنامه از جمله نسنجیده و غیرمعقول، چرم و پوست دباغی نشده و کمند و ... بنگرید به: رواقی، علی، فرهنگ شاهنامه، ج ۱ (تهران: مؤسسه تألیف و ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۰)، ص ۸۶۶

منابع

- آیدنلو، سجاده؛ (۱۳۹۳) «نقد و بررسی ویرایش و گزارش دیباچه شاهنامه بر پایه نسخه سن ژوزف»؛ کتاب ماه ادبیات، س ۱۷، ش ۸۴، ش پیاپی ۱۱۸، ص ۷-۲.
- ادیب طوسی، محمدامین؛ (۱۳۸۸) فرهنگ لغات ادبی؛ ج ۱، تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - مک گیل.
- انوری، حسن؛ (۱۳۸۲) فرهنگ بزرگ سخن؛ ج ۴، تهران: سخن.
- البنداری، فتح بن علی؛ (۱۳۵۰ق) /الشاهنامه؛ ج ۱، صححها و علق علیها و قدم لها عبدالوهاب عزام، قاهره: دار الکتب المصریه.
- بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین؛ (۱۳۵۶) تاریخ بیهقی؛ تصحیح علی اکبر فیاض، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- حسن دوست، محمد؛ (۱۳۹۳) فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی؛ ج سوم، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه نشر آثار.
- خالقی مطلق، جلال؛ (۱۳۸۸) «بررسی و ارزیابی شاهنامه سن ژوزف»؛ نامه بهارستان، س دهم، ش ۱۵، ص ۲۱۰-۱۹۳.
- خالقی مطلق، جلال؛ (۱۳۸۹) یادداشت‌های شاهنامه؛ بخش دوم و سوم، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- خیام، عمر بن ابراهیم؛ (۱۳۸۵) نوروزنامه؛ به کوشش علی حصوری، تهران: نشر چشمه، ۱۳۸۵.
- دهخدا، علی اکبر؛ (۱۳۷۷) لغتنامه؛ ج ۸ و ۹، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رواقی، علی؛ (۱۳۹۰) فرهنگ شاهنامه؛ ج ۲، تهران: مؤسسه تألیف و ترجمه و نشر آثار هنری «متن».
- رودکی، جعفر بن محمد؛ (۱۳۸۲) دیوان شعر رودکی؛ تصحیح و شرح جعفر شعار، تهران: نشر قطره.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۹۶۵) شاهنامه فردوسی؛ ج ۴، تصحیح ر. علی‌یف، آ. برتلس و م. عثمانوف، تحت نظر ع. نوشین، مسکو: اداره انتشارات دانش شعبه ادبیات خاور آکادمی

- علوم اتحاد شوروی.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۷) *شاهنامه فردوسی*؛ ج ۲، به تصحیح ژول مل، با مقدمه محمدامین ریاحی، تهران: انتشارات سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۷۹ الف) *اختیارات شاهنامه: متنی گزیده از قرن پنجم هجری*؛ به انتخاب علی بن احمد، به تصحیح مصطفی جیحونی و محمد فشارکی، مشهد: آستان قدس رضوی مرکز خراسان شناسی.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۷۹ ب) *شاهنامه فردوسی*؛ کتاب صفر، تصحیح مصطفی سیفی کار جیحونی، اصفهان: شاهنامه پژوهی.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۷۹ ج) *شاهنامه فردوسی: متن انتقادی از روی چاپ مسکو*، به کوشش و زیرنظر سعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۳) *نامه باستان: ویرایش و گزارش شاهنامه فردوسی*؛ ج ۴، به قلم میر جلال‌الدین کزازی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۷) *شاهنامه از دستنویس موزه فلورانس محرم ۶۱۴*؛ ج ۵، گزارش واژگان دشوار و برگردان همه ابیات به فارسی روان به قلم عزیز الله جوینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۷) *شاهنامه فردوسی*؛ ج ۲، ویرایش فریدون جنیدی، تهران: نشر بلخ وابسته به بنیاد نیشابور.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۹ الف) *شاهنامه*؛ دفتر ۳، به کوشش جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۹ ب) *شاهنامه: نسخه برگردان از روی نسخه کتابت اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری قمری (کتابخانه شرقی، وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت، شماره NC 43)*؛ به کوشش ایرج افشار، محمود امیدسالار، نادر مطلبی کاشانی، با مقدمه جلال خالقی مطلق، تهران: طلایه،
- منوچهری دامغانی، ابوالنجم احمد بن قوص بن احمد؛ (۱۳۷۰) *دیوان منوچهری دامغانی*؛ به اهتمام سید محمد دبیرسیاقی، تهران: زوار.
- ولف، فریتس؛ (۱۳۷۷) *فرهنگ شاهنامه*؛ تهران: اساطیر، ۱۳۷۷.